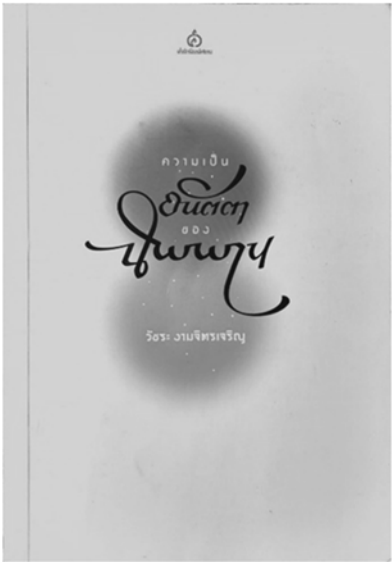

วิจารณ์หนังสือ

เทียมจิตร พ่วงสมจิตร*
(Tiamjit Puangsomjit)

ความเป็นอนัตตาของนิพพาน

ผู้เขียน วชิระ งามจิตรเจริญ
จำนวนหน้า 240 หน้า
ราคา 190 บาท
พิมพ์ครั้งแรก มีนาคม 2565
สำนักพิมพ์ ศยาม ในเครือบริษัท
สำนักพิมพ์ ศยามปริทัศน์ จำกัด
ISBN 978-616-486-065-0

ความนำ

นิพพาน หรือ นิรวาณ ในภาษาสันสกฤต สำหรับในปรัชญาอินเดียเรียกว่า โมกษะ ถือเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา อยู่ในอริยสัจข้อ 3 เรียกว่า นิโรธ นิพพานมี 2 ลักษณะ คือ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ หมายถึง นิพพานที่อินทรีย์ 5 ยังคงอยู่ จึงยังเสวยสุขและทุกข์ได้เมื่อประสบกับอภิญญารมณ์ (อารมณ์ที่น่าปรารถนา) และ อนิฏฐารมณ์ (อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา) และ อนูปาทิเสสนิพพานธาตุ หมายถึง นิพพานที่ดับภพและเวทนาได้สิ้นเชิงแล้ว มีคำไวพจน์ที่มีความหมายถึงนิพพานอยู่หลายคำ เช่น อสังขตะ (นิพพานไม่ถูกปรุงแต่ง) นิโรธะ (นิพพานคือธรรมอันเป็นที่ดับกิเลสตัณหา) วิเวกะ (นิพพานคือธรรมอันเป็นที่สัจจจากามทั้งหลาย) วิโมกข์

* นักวิจัยชำนาญการพิเศษ ประจำสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (Researcher, Senior Professional Level of Thai Khadi Research Institute, Thammasat University).

(นิพพานคือความหลุดพ้น) เป็นต้น นิพพานจึงเป็นมโนทัศน์สำคัญของพระพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกชนควรทำความเข้าใจเพื่อให้เป็นเป้าหมายที่ถูกตรงตามความหมายและลักษณะตามคำสอนของพระพุทธเจ้า หากแต่การกล่าวถึงนิพพานในพระไตรปิฎกมีลักษณะที่หลากหลาย บางแห่งไม่มีความชัดเจนพอ โดยเฉพาะในด้านของอภิปราย รวมทั้งพระพุทธเจ้ามิได้ตรัสถึงนิพพานไว้อย่างชัดเจน แม้นักปราชญ์ฝ่ายเถรวาทก็มิได้ยืนยันภาวะหรือลักษณะที่ชัดเจนของนิพพาน อีกทั้งนิพพานเป็นสิ่งที่บุคคลทั่วไปไม่อาจบรรยายให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ได้ เรื่องของนิพพานจึงเป็นประเด็นที่มีการถกเถียงกันมาก โดยแบ่งเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่เชื่อว่า นิพพานมีสภาวะเป็นนิจจัง สุขขัง อตตะตา และกลุ่มที่เชื่อว่า นิพพานมีสภาวะเป็นอนัตตา

หนังสือ “ความเป็นอนัตตาของนิพพาน” ผู้เขียนคือ ศาสตราจารย์ ดร.วัชรเจมจิตรเจริญ ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญในพระพุทธศาสนาและปรัชญา ท่านเป็นผู้สอบได้เปรียญธรรม 9 ประโยค จบการศึกษาระดับปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (ปรัชญา) เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง จาก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง จากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช จบปริญญาโท M.A. (Philosophy) เจริญทอง จาก มหาวิทยาลัยเดลี ประเทศอินเดีย และจบปริญญาเอก อักษรศาสตรบัณฑิต (ปรัชญา) จาก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ด้านการทำงาน เป็นศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ ปรัชญา และวรรณคดี อังกฤษ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้รับรางวัลสำคัญ เช่น นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ สาขาปรัชญา ประจำปี พ.ศ. 2564 ผู้เขียนมีวัตถุประสงค์ในการเขียนหนังสือเล่มนี้เพื่อนำเสนอมุมมองใหม่ในเรื่องของนิพพานและอนัตตา โดยปรับปรุงขึ้นจากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของท่านเอง เรื่อง “นิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท: อตตะตาหรืออนัตตา” อย่างไรก็ตาม เมื่อสังเกตจากชื่อเรื่องของหนังสือ ย่อมมองเห็นทิศทางได้ว่า ผู้เขียนมีความเชื่ออยู่ในกลุ่มที่เชื่อว่า นิพพานเป็นอนัตตา

เนื้อหาโดยย่อของหนังสือ

เนื้อหาของหนังสือกล่าวถึงเรื่องนิพพานที่เรียกได้น่าจะครบทุกแง่มุมภายในกรอบของพระพุทธศาสนาและปรัชญา ในลักษณะของการยกข้อคิดข้อเขียนของนักคิด

และนักปราชญ์มานำเสนอพร้อมมีข้อถกเถียงหรือโต้แย้งในทางวิชาการ และการตีความใหม่เกี่ยวกับความหมายของนิพพาน โดยเนื้อหาของหนังสือแบ่งออกเป็น 5 บท มีสาระสังเขปของแต่ละบทดังนี้

บทที่ 1 บทนำ เพื่อแสดงความสำคัญและความเป็นมาในปัญหาของเรื่อง คือ นิพพานเป็นอัตตา หรือนิพพานเป็นอนัตตา เป็นการเปิดประเด็นให้เห็นปัญหาของการตีความเกี่ยวกับนิพพาน โดยเฉพาะการตีความว่านิพพานเป็นอัตตา ที่เป็นมูลเหตุให้ผู้เขียนมองว่าเป็นเรื่องสำคัญที่สมควรต้องมีการวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องนี้ในเชิงวิชาการอย่างลึกซึ้ง เพื่อให้เห็นว่า ทักษะที่ถือว่านิพพานเป็นอัตตานั้นไม่ถูกต้องและขัดต่อพุทธปรัชญาเถรวาทกระแสหลัก

บทที่ 2 ทักษะที่เห็นว่านิพพานเป็นอัตตา โดยนำเสนอเหตุผลและหลักฐานในกลุ่มของผู้ที่เชื่อว่านิพพานเป็นอัตตา หรือความหลุดพ้นของอัตตา วิเคราะห์และวิจารณ์เพื่อให้เห็นปัญหาของเหตุผลและหลักฐานเหล่านั้น ผู้เขียนได้ประมวลทัศนะของนักคิดชาวต่างประเทศต่อนิพพานที่มีแนวโน้มว่านิพพานเป็นอัตตา หรือเป็นอย่างอื่นแต่มีลักษณะของการเป็นอัตตา โดยจำแนกออกเป็น 7 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่เห็นว่า (1) นิพพานคือการขาดสูญ (2) นิพพานคือสิ่งสัมบูรณ์ (3) นิพพานคืออัตตา (4) นิพพานคือวิญญาณที่หยุด (5) นิพพานคือการหลุดพ้นของอัตตา หรือการคืนสู่อัตตาใหญ่หรือสิ่งสัมบูรณ์ (6) นิพพานคือที่ตั้งหรืออาณาจักรที่อยู่เหนือเหตุและผลของผู้บรรลุนิพพาน และ (7) นิพพานคือภาวะทางจริยธรรมหรือคุณภาพชีวิตของพระอรหันต์ สำหรับแนวคิดของนักคิดชาวไทยที่ตีความว่านิพพานเป็นอัตตาหรือสิ่งอื่นที่มีลักษณะเป็นอัตตา แบ่งเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ (1) นิพพานคืออัตตา (2) นิพพานคือที่อยู่หรือดินแดนของผู้บรรลุนิพพาน (3) นิพพานคือวิญญาณธาตุที่กลายเป็นนิพพานธาตุ และ (4) นิพพานคือนามธรรมชนิดหนึ่ง อย่างไรก็ตาม เมื่อผู้เขียนได้วิพากษ์วิจารณ์โดยยกหลักฐานและการแสดงทัศนะมาหักล้างความเชื่อว่านิพพานเป็นอัตตา โดยผู้เขียนได้อภิปรายไปตามหัวข้อต่าง ๆ เช่น การยืนยันความมีอยู่ของอัตตาทางอภิปรัชญา การปฏิเสธการตีความของทักษะที่เห็นว่านิพพานเป็นอนัตตา การอ้างหลักฐานในพระไตรปิฎกและอรรถกถามาสืบสนับสนุน (นิพพานเป็นอัตตา) และการอ้างเหตุผลอื่นที่เกี่ยวข้องมาสืบสนับสนุน (นิพพานเป็นอัตตา)

บทที่ 3 เหตุผลสนับสนุนความเป็นอนัตตาของนิพพาน เป็นบทที่นำเสนอเหตุผลและหลักฐานที่สนับสนุนความเป็นอนัตตาของนิพพานมาอภิปรายเพื่อชี้ให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธความมีอยู่ของอัตตาทางอภิปรัชญา และนิพพานไม่มีลักษณะของอัตตาแต่เป็นภาวะทางอภิปรัชญา ในบทนี้จึงเป็นส่วนของการแสดงหลักฐานซึ่งส่วนใหญ่มาจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา รวมถึงทัศนะของผู้ที่ปฏิเสธอัตตาและความเป็นอนัตตาของนิพพาน โดยยืนยันว่านิพพานเป็นอนัตตา ผู้เขียนได้วิพากษ์วิจารณ์โดยแบ่งเป็นหัวข้อต่าง ๆ เช่น (1) หลักฐานที่แสดงว่าพระพุทธเจ้าและพุทธบริษัทปฏิเสธอัตตาทางอภิปรัชญา (2) การปฏิเสธอัตตาของพุทธบริษัทเถรวาทกระแสหลัก (3) หลักฐานในพระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกาที่สนับสนุนความเป็นอนัตตาของนิพพาน (4) นิพพานเป็นภาวะทางอภิปรัชญาไม่มีลักษณะของอัตตา และ (5) ความไม่มีสิ่งที่ไม่ใช่ปฏิจัสสมุปปันนธรรม

บทที่ 4 ความเป็นอนัตตาของนิพพาน เป็นส่วนที่กล่าวถึงลักษณะต่าง ๆ ของนิพพาน ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างนิพพานกับคำสอนอื่นที่เกี่ยวข้องมาอภิปราย เพื่อแสดงให้เห็นว่านิพพานไม่ใช่ “สิ่งมีจริงทางอภิปรัชญา” ไม่ใช่ความขาดสูญ และไม่ใช่เป็นเพียงสภาวะทางจิตวิทยาเพียงอย่างเดียว แต่เป็น “ภาวะทางอภิปรัชญา” (metaphysical state) เป็นการยืนยันความคิดความเห็นของผู้เขียนว่าความเป็นอนัตตาของนิพพานเป็นภาวะทางอภิปรัชญา โดยได้อภิปรายถึงความหมายของอัตตา อนัตตา นิพพาน ตามหัวข้อดังนี้ (1) ความหมายและลักษณะของอัตตา (2) ความหมายของอนัตตาและความเป็นอนัตตาของนิพพาน (3) นิพพานกับลักษณะของอนัตตา (4) การตีความลักษณะของนิพพานที่เป็นอนัตตาต่างกัน และ (5) นิพพานในฐานะเป็นภาวะทางอภิปรัชญา

บทที่ 5 บทสรุป เป็นบทสรุปที่มีข้อเสนอแนะ โดยแสดงให้เห็นภาพรวมของทัศนะที่อภิปรายมาทั้งหมดว่านิพพานเป็นอนัตตา

ฉะนั้น หนังสือเล่มนี้จึงเป็นการอภิปรายถึงเรื่องอัตตา อนัตตา นิพพาน โดยยืนยันความเป็นอนัตตาของนิพพาน และปฏิเสธความเป็นอนัตตาของนิพพาน เรียกได้ว่ามุ่งตอบปัญหาเรื่องความหมายและลักษณะของนิพพานเป็นประเด็นสำคัญ

จุดแข็งและจุดอ่อนของหนังสือ

ความสำคัญของเรื่อง อัตตา อนัตตา นิพพาน และความเป็นอนัตตาของนิพพาน ล้วนเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ เพราะนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดแห่งการบรรลุเป้าหมายของพระพุทธศาสนา ที่พุทธศาสนิกชนควรมุ่งปฏิบัติธรรมเพื่อมุ่งสู่ความสำเร็จ การทำความรู้จักและเข้าใจในความหมายและลักษณะของนิพพานจึงเป็นสิ่งจำเป็น หากเข้าใจในความหมายและลักษณะของนิพพานผิดไปจากคำสอนของพระพุทธเจ้า ย่อมส่งผลต่อการกำหนดแนวทางการปฏิบัติที่อาจไม่สอดคล้องหรือไม่ตรงตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งจะทำให้ไม่สามารถบรรลุเป้าหมายตามคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ ผู้วิจารณ์มีความเห็นด้วยกับการที่ผู้เขียนได้เขียนหนังสือเล่มนี้ขึ้นมาเพื่อชี้แจงในประเด็นเหล่านี้ โดยใช้หลักฐานและทัศนะทางพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นกรอบในการอภิปราย ที่มีลักษณะของการแตกประเด็นต่าง ๆ ในรูปแบบที่เป็นข้อเสนอ รวมถึงเป็นข้อโต้แย้งด้วย เพื่อการยอมรับและการปฏิเสธทั้งในเชิงของพุทธศาสนาและปรัชญา อย่างไรก็ตาม หนังสือมีทั้งจุดแข็ง ในขณะเดียวกันก็มีจุดอ่อนอยู่ด้วยเช่นกัน

จุดแข็งของหนังสือ มีอยู่หลายประการ ได้แก่

1. วัตถุประสงค์ของหนังสือที่มุ่งนำเสนอเรื่องนิพพานเป็นอนัตตา โดยนิพพานเป็นมโนทัศน์ที่สำคัญและเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกชนทุกคนควรรู้และเข้าใจ แต่ในขณะเดียวกัน นิพพานก็เป็นเรื่องที่เข้าใจยาก เข้าถึงได้ยาก และบรรยายออกมาได้ยาก ว่า นิพพานคืออะไร หนังสือเล่มนี้จึงพยายามนำเสนอประเด็นทั้งในแง่มุมมองที่ว่า นิพพานเป็นอัตตา และนิพพานเป็นอนัตตา ซึ่งมีลักษณะเป็นคู่ตรงข้ามกัน สำหรับนิพพานเป็นอัตตา ผู้เขียนได้ยกประเด็นที่เป็นการสนับสนุนจากนักคิดต่าง ๆ และเสนอหลักฐานและเหตุผลที่เป็นข้อหักล้างตามมุมมองของพุทธปรัชญาเถรวาท (สามารถอ่านรายละเอียดได้ในบทที่ 2) ส่วนประเด็นของนิพพานเป็นอนัตตา ผู้เขียนมีเหตุผลและหลักฐานจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาทมาสนับสนุน โดยสามารถตอบวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ด้วยการเสนอมุมมองใหม่เกี่ยวกับความหมายและลักษณะของนิพพาน ว่า

“นิพพานจึงหมายถึง ภาวะของการหมดกิเลส การ
ไม่ถูกความคิดและมโนทัศน์ใด ๆ ประดังแต่งการรับรู้โลก

ตามความจริง การดับทุกข์และความสงบเย็นเป็นสุขที่
บริสุทธิ์ของจิตในขณะที่อยู่ในสมาธิหรือผลสมาบัติ ตลอด
จนถึงการดับขั้นทั้งแบบชั่วคราวขณะมีชีวิตอยู่
โดยเฉพาะขณะเข้านิโรธสมาบัติหรือแบบถาวรหลังดับ
ขั้นธปรีนิพพาน และอาจกล่าวได้ว่า นิพพานคือ
ธรรมชาติหรือความสามารถที่จะดับกิเลสและพันธทุกข์
ได้ของจิต นิพพานจึงไม่ใช่สิ่งเดียวกับจิต แต่ก็ไม่ใช่อยู่นอกจิต แต่ไม่ใช่ ‘สิ่งมีจริง’ ที่อยู่ต่างหากจากขั้น 5
อย่างใดก็ตาม ถึงแม้ว่า นิพพานจะเป็น ‘สิ่งมีจริงสูงสุด’
คือ ‘สิ่งสัมบูรณ์’ หรือ ‘สิ่งเหนือโลก’ นิพพานก็ไม่สามารถจะเป็นอัตตาได้อย่างแน่นอน เพราะไม่มี
ลักษณะของอัตตาและอัตตาทางอภิปรายถูกปฏิเสธ
อย่างสิ้นเชิง”

(Ngamchitcharoen 2022: 224 - 225)

รวมทั้งข้อสรุปที่ว่า “นิพพานไม่ได้เป็นแค่การไม่มีกิเลสและการไม่มีขั้น แต่
นิพพานในฐานะเป็นภาวะทางอภิปรายก็ยังสามารถอธิบายให้เข้ากับหลักฐาน
เหล่านั้นได้” (Ngamchitcharoen 2022: 229) เป็นต้น

2. การวางกรอบการอภิปรายประเด็นปัญหาเรื่อง ความเป็นอนัตตาของ
นิพพาน กระทำได้กว้างขวางครอบคลุมเนื้อหาของอัตตา อนัตตาและนิพพาน รวมถึง
การวิเคราะห์ในมิติทางพระพุทธศาสนา อภิปราย จริยศาสตร์ จิตวิทยา ด้านภาษา
โดยเฉพาะการแปลความและตีความทางภาษาบาลี และที่สำคัญคือ การเชื่อมโยงเรื่อง
นิพพานกับการปฏิบัติวิปัสสนา โดยผู้เขียนได้จำแนกประเด็นเพื่ออภิปรายโดยมี
เหตุผลและหลักฐานจากคัมภีร์ทั้งจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา มาสนับสนุนทั้งใน
ส่วนที่เป็นข้อสนับสนุนและนำมาเป็นหลักฐานในการโต้แย้งได้อย่างละเอียดในหลาย
แง่มุม (ดูรายละเอียดได้ในบทที่ 2 บทที่ 3 และบทที่ 4) เพื่อให้เห็นตัวอย่างของการ
สรุป ขอยกตัวอย่างบางช่วงบางตอนที่ผู้เขียนแสดงทัศนะเกี่ยวกับคำสอนเรื่องอนัตตา
ของพระพุทธเจ้า ไว้ว่า

“เป็นการปฏิเสธอัตตาทางอภิปรัชญาอย่างแท้จริงจึง
สอดคล้องเข้ากันได้ดีกับคำสอนทางด้านจริยศาสตร์ที่
สอนให้สละความคิดความยึดติดเรื่องตัวตนอันเป็นเรื่อง
ทางจิตวิทยา ซึ่งก็คือคำสอนที่ให้สละความคิดความยึด
ติดเรื่องตัวตนอันเป็นเรื่องทางจิตวิทยา ซึ่งก็คือคำสอนที่
เราจัดอหังการ มมังการ มานานุสัย และอัสมิมานะ ซึ่ง
เป็นเรื่องความรู้สึกรักนึกคิดเกี่ยวกับ ‘ตัวกู’ ‘ของกู’”

(Ngamchitcharoen 2022: 87)

นอกจากนี้ ยังมีความน่าสนใจที่ผู้เขียนอ้างถึงการหน่วงเอานิพพานเป็น
อารมณ์ขณะปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อวิเคราะห์ถึงการมีอยู่ของนิพพานใน
ลักษณะของการเป็น “สาเหตุ” ทำให้เราดับกิเลสได้ ไม่ใช่มีนิพพานอยู่ในตัวของเรา
อยู่แล้วอย่างเรียบร้อยสมบูรณ์แบบ แล้วนำออกมาใช้ดับกิเลส หรือกล่าวได้ว่า
นิพพานมีอยู่ในฐานะเป็นจุดมุ่งหมายที่ทุกคนไปถึงได้แต่ไม่ได้จะไปถึงกันทุกคน หรือ
ใคร ๆ จะไปถึงได้ หากแต่ต้องมีความเพียรพยายามที่จะไปให้ถึง
(Ngamchitcharoen 2022: 103 - 107) ผู้วิจารณ์เห็นว่า การหยิบยกเรื่องการหน่วง
เอานิพพานเป็นอารมณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนามาเป็นหลักฐานสนับสนุนเพื่อแสดงให้เห็น
ถึงความหมายของนิพพานที่กว้างขวางมากขึ้นกว่าการเป็น ความดับกิเลส หรือ
การสิ้นกิเลสเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการเป็น สาเหตุ และ จุดมุ่งหมาย อีกด้วย นั่นเป็น
หลักฐานที่มีความหนักแน่นและมีความละเอียดลึกซึ้งของผู้เขียนที่ได้ประมวลเอาการ
ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมาเป็นหลักฐานและเหตุผลเพื่อแสดงถึงความหมายของ
นิพพานที่กว้างขวางมากขึ้นกว่าที่รับรู้ทั่วไป

3. การใช้หลักฐานอ้างอิงที่กว้างขวางครอบคลุมในประเด็นของเนื้อหา ได้แก่
พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ข้อเสนอของนักวิชาการและนักคิดทางพระพุทธศาสนา
ทั้งที่เป็นชาวไทยและชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะการอ้างพระสูตรต่าง ๆ ใน
พระไตรปิฎกที่ค้นคว้ามาได้อย่างกว้างขวาง ครอบคลุม และอภิปรายได้อย่างลึกซึ้ง

4. หนังสือเล่มนี้มีการอภิปรายและมีข้อสรุปเกี่ยวกับอัตตา อนัตตาและ
นิพพาน ได้อย่างคมคายและน่าสนใจ เรียกว่า หากเป็นงานร้อยกรองก็จะมีวรรคทอง

ให้ต้องขีดเส้นใต้หลายแห่ง ยกตัวอย่างการสรุปเป็นภาพรวมของหลักฐานในพระไตรปิฎกและอรรถกถาที่กล่าวถึงนิพพาน โดยผู้เขียนสรุปไว้ว่า

“แม้การตีความว่านิพพานเป็นภาวะแห่งการหลุดพ้นด้วยการดับกิเลส และการดับขั้นอาจไม่ใช่คำตอบที่ถูกต้องสมบูรณ์แบบ แต่การตีความว่านิพพานเป็นอิตถามีความเป็นไปได้้น้อยมาก เพราะตามหลักฐานในคัมภีร์หลักของพุทธปรัชญาเถรวาท แม้พระพุทธเจ้าจะมีได้ตรัสไว้ว่านิพพานเป็นอนัตตา แต่ความเป็นอิตถาของนิพพานเข้าไม่ได้กับหลักฐานจำนวนมากและคำสอนหลายอย่าง ตรงข้ามกับความเป็นอนัตตาของนิพพานที่เข้ากันได้ดีกับหลักฐานและคำสอนในภาพรวม”

(Ngamchitcharoen 2022: 223)

ที่นับเป็นข้อสรุปที่ตอบวัตถุประสงค์ของหนังสือเล่มนี้ได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม แม้หนังสือเล่มนี้มีจุดแข็งหลายประการ เช่น สามารถตอบวัตถุประสงค์ของหนังสือได้ มีการนำหลักฐานจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และทัศนะของนักวิชาการและนักคิดเป็นจำนวนมาก และการแตกประเด็นวิเคราะห์ได้อย่างรอบด้าน หากแต่ยังพบจุดอ่อนแม้จะเป็นประเด็นเล็กน้อยก็ตาม

จุดอ่อนของหนังสือ

กล่าวถึงลักษณะของการเขียนหนังสือเล่มนี้ เป็นงานเขียนในรูปแบบงานวิชาการที่เป็นการอภิปราย ถกเถียงโต้แย้งโดยมีข้อสรุปใหม่ มีการอ้างอิงหลักฐานจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและทัศนะของนักคิดและนักวิชาการทั้งของชาวต่างประเทศและชาวไทยเป็นจำนวนมาก เป็นงานวิชาการที่มีกรอบการวิเคราะห์ในมุมมองทางพุทธปรัชญาเถรวาท และด้วยเนื้อหาของหนังสือที่กล่าวถึงเรื่องของอิตถา อนัตตา นิพพาน การยืนยันความเป็นอนัตตาของนิพพาน โดยปฏิเสธการเป็นอิตถาของนิพพาน ซึ่งล้วนเป็นเรื่องที่ยาก โดยเฉพาะกับผู้ที่ไม่มีพื้นความรู้ทาง

พระพุทธศาสนาและปรัชญาพุทธเถรวาท อย่างไรก็ตาม แม้แต่นักคิดและนักวิชาการทางพุทธศาสนาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ก็ยังมีความเห็นที่ไม่ลงรอยกัน จนกระทั่งเป็นที่มาของหนังสือเล่มนี้ อีกทั้งลักษณะการอธิบายของผู้เขียนที่ดูเหมือนพยายามยึดตามความหมายของพระพุทธพจน์ไว้อย่างเคร่งครัด ในบางแห่งที่ผู้วิจารณ์หวังว่าจะได้เห็นการอธิบายในลักษณะของการขยายความหรือตีความที่จำแนกธรรมเป็นระดับโลกียะและโลกุตตระ เช่น การอธิบายถึง ‘ความจริง’ หรือ ‘สิ่ง’ ในระดับที่เป็นโลกียะและโลกุตตระ ด้วยคิดว่าน่าจะช่วยให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น แต่ก็ไม่ได้เห็น หากแต่พอทำความเข้าใจได้ว่าผู้เขียนคงตั้งใจรักษาแนวทางการอธิบายให้อยู่ในกรอบความหมายและนัยความหมายของพระพุทธพจน์ที่นำมาจากพระไตรปิฎกไว้อย่างที่สุด และด้วยการวางกรอบการวิเคราะห์ในแนวทางของพุทธปรัชญา จึงทำให้หนังสือเล่มนี้มีมุมมองเกี่ยวกับนิพพานอย่างรอบด้าน แต่ในขณะเดียวกันก็ทำให้อ่านได้ยากขึ้นเช่นกัน ต้องอาศัยความตั้งใจในการอ่านอย่างจริงจังพอสมควรจึงพอทำความเข้าใจได้

อีกประการหนึ่งคือ ในประเด็นของการหยิบยกเรื่องการห้วงเอานิพพานเป็นอารมณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนา ที่นำมาเป็นหลักฐานสนับสนุนเพื่อแสดงให้เห็นความหมายของนิพพานที่กว้างขวางมากขึ้น โดยผู้วิจารณ์มองว่าเป็นการอ้างหลักฐานได้อย่างมีความชัดเจน หนักแน่น นับเป็นจุดแข็งอย่างหนึ่ง แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นจุดอ่อนด้วยเช่นกัน เหตุเพราะมิได้ให้รายละเอียดของเรื่องการห้วงเอานิพพานเป็นอารมณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาไว้อย่างละเอียด สำหรับผู้ที่ไม่เคยได้รับการฝึกปฏิบัติวิปัสสนาหรือไม่เคยได้ยินได้ฟังหรือศึกษาเรียนรู้เรื่องวิปัสสนาญาณมาก่อน จะไม่มีความเข้าใจในเรื่องนี้ได้เลย

การห้วงนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นสภาวะอารมณ์ของผู้ปฏิบัติวิปัสสนา โดยเป็นวิปัสสนาในขั้นสูง ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เรียกว่า วิปัสสนาถึงยอด เป็น “ฐาณคามินีวิปัสสนา” คือ การออกจากรูปนาม แล้วห้วงนิพพานเป็นอารมณ์ ฐาณคามินีวิปัสสนาเป็นชื่อของ 3 ญาณ คือ สังขารเพกขาญาณตอนปลาย อนุโลมญาณ และโคตรภูญาณ เป็นสภาวะธรรมที่สูงที่สุด เป็นขั้นพ้นหวนปรัญญา (การกำหนดรู้ถึงขั้นละได้) จิตปล่อยวางสิ่งที่เคยยึดมั่นถือมั่นได้ แล้วกำหนดความสลัดคืน ขั้นนี้ถือว่าเป็นขั้นสุดท้ายของการปฏิบัติวิปัสสนา เมื่อกำหนดความดับของอุปาทานขั้น 5 จนจิตปล่อย

วางสิ่งที่เคยยึดมั่นถือมั่นได้แล้ว ก็กำหนดความสลัดคืนซึ่งเป็นการสลัดคืนรูปนาม แล้วทำนิพพานเป็นอารมณ์ เข้าสู่อริยมรรค อริยผล (Phra Buddha Gosa Thera 2013: 1110 - 1132)

ญาณ หรือปัญญาในการหยั่งรู้ [Kh. (Thai) 31 / 75 / 126¹; Phra Buddha Gosa Thera 2013: 1010] การมีปัญญาจากการปฏิบัติวิปัสสนา เรียกว่า วิปัสสนาญาณ อยู่ในความหมายว่า ปัญญาจากความรู้ความเห็นแจ้งโดยประการต่าง ๆ ตามความเป็นจริง [KhA. (Thai) 68 / 55] หรือในความหมายว่า เป็นปัญญาที่กำหนดดูจนรู้แจ้งในไตรลักษณ์ อนึ่ง คำว่า ปัญญา ญาณ และวิชชา เป็นคำที่เป็นไวยาพจน์กัน ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจำแนกปัญญาหรือญาณไว้หลายชุด เช่น ญาณ 73 (คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค) วิปัสสนาญาณ 10 และ วิปัสสนาญาณ 16 (คัมภีร์วิสุทธิมรรค) ฯลฯ เป็นต้น สังขารูปกชาญาณ (ญาณลำดับที่ 9 ของวิปัสสนาญาณ 10 ลำดับที่ 11 ของวิปัสสนาญาณ 16 ในวิสุทธิมรรค และลำดับที่ 9 ของญาณ 73 ในปฏิสัมภิทามรรค) เป็นการวางเฉยต่อรูปนามที่อยู่ในวิถีของการออกจากรูปนาม สำหรับอนุโลมญาณ (ญาณลำดับที่ 10 ของวิปัสสนาญาณ 10 ลำดับที่ 12 ของวิปัสสนาญาณ 16 ในวิสุทธิมรรค และลำดับที่ 41 ของญาณ 73 ในปฏิสัมภิทามรรค) ในญาณนี้เป็นการรู้รู้อารมณ์รูป - นาม เป็นครั้งสุดท้าย เกิดปัญญา ชื่อว่า ปฏิณิสดัคคานุปัสสนา สละทิ้งกิเลสที่สำคัญว่าเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน เมื่อสลัดออกได้ จึงละการยึดมั่นได้ แล้วไปสู่โคตรภูญาณ (ญาณลำดับที่ 13 ของวิปัสสนาญาณ 16 ในวิสุทธิมรรค เป็นญาณที่ 10 ของญาณ 73 ในปฏิสัมภิทามรรค) จิตเห็นพระนิพพาน ตัดขาดจากโคตรปุถุชนเป็นโคตรอริยชน (สนใจอ่านรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับการเทียบลำดับญาณระหว่างชุดวิปัสสนาญาณ 16 กับญาณ 73 วิปัสสนาญาณ 10 และวิสุทธิ 7 ได้ใน Puangsomjit

¹ การอ้างอิงหลักฐานคัมภีร์พระไตรปิฎกใช้ระบบ เล่ม / ข้อ / หน้า โดยอ้างจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในส่วนของอรรถกถาอ้างจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. สำหรับชื่อย่อคัมภีร์ภาษาอังกฤษใช้ตามหนังสือ “Buddhadhamma: The Laws of Nature and their Benefits to Life” (Bhikkhu P.A. Payutto 2017) จำแนกตามหมวดคัมภีร์ดังนี้ Kh = Khuddakapath / Khuddakanikaya (ขุททกนิกาย), KhA. = Khuddakapatha Attakatha (ขุททกปาฐะอรรถกถา).

2020: 184 - 214) ฉะนั้น การหวนงนิพพานเป็นอารมณ์จึงเป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นจากการทำสมาธิและวิปัสสนาจนเกิดปัญญาละทิ้งอัสสา อุปาทานขันธ 5 (ความยึดมั่นในรูปนาม) อุปธิ กิเลส แล้วจิตไปหวนงนิพพานเป็นอารมณ์โดยน้อมเอานิพพานเป็นที่ยึดเหนี่ยวแทนการยึดเหนี่ยวรูปนามที่ละได้แล้ว ดังนั้น นิพพานจึงมีความหมายของการเป็น สาเหตุ และ จุดมุ่งหมาย ด้วยสภาวะเช่นนี้

ความเห็นของผู้วิจารณ์ต่อประเด็นเรื่องความเป็นอนัตตาของนิพพาน

ในความเห็นของผู้วิจารณ์นั้นมีความเห็นด้วย หรือมีความเชื่อว่า นิพพานเป็นอนัตตา โดยมองจากมุมมองของสภาวะธรรมในการปฏิบัติวิปัสสนาและการเกิดขึ้นของวิปัสสนาญาณ ที่เริ่มตั้งแต่ อาทินวามุขวิปัสสนาญาณ (ญาณลำดับที่ 5 ของวิปัสสนาญาณ 10 ลำดับที่ 7 ของวิปัสสนาญาณ 16 ในวิสุทธิมรรค ลำดับที่ 8 ของญาณ 73 ในปฏิสัมภิทามรรค) เมื่อเห็นว่า คติ (ภูมิที่ไป) สังขาร (การปรุงแต่ง) นิพพัตติ (ความบังเกิด) อุปปัตติ (ความเข้าถึง) ขาติ (ความเกิด) ขรา พยาธิ มรณะ เป็นสิ่งที่น่ากลัว จึงเป็นบาทฐานให้เกิดเป็น นิพพิทานุสสนาญาณ (ญาณลำดับที่ 6 ของวิปัสสนาญาณ 10 ลำดับที่ 8 ของวิปัสสนาญาณ 16 ในวิสุทธิมรรค และเป็นลำดับที่ 8 ของญาณ 73 ในปฏิสัมภิทามรรค) เป็นปัญญาทำให้เกิดความเบื่อหน่ายในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น (Phra Buddha Gosa Thera 2013: 1090 - 1091) เมื่อเกิดความเบื่อหน่ายจึงเป็นบาทฐานให้ปฏิบัติวิปัสสนาต่อไปโดยทำให้เกิด มุญจิตุกัมมตาญาณ (ญาณลำดับที่ 7 ของวิปัสสนาญาณ 10 ลำดับที่ 9 ของวิปัสสนาญาณ 16 ในวิสุทธิมรรค และลำดับที่ 9 ของญาณ 73 ในปฏิสัมภิทามรรค) เป็นการกำหนดรู้จนปรารภณาที่จะหนีออกจากรูปนามและใคร่จะพ้นไปจากสังขารทั้งปวง [Kh. (Thai) 31 / 54 / 86; Phra Buddha Gosa Thera 2013: 1092] เป็นปัญญาที่อยากหลุดพ้นและหนีไปจากรูปนาม แต่ก็หนีไปไหนไม่ได้ เพราะชีวิตนี้มีแต่รูปนามเท่านั้น จึงยังต้องเจริญวิปัสสนาต่อไปและก้าวเข้าสู่ฐานคามินีวิปัสสนา โดยจิตหวนงนิพพานเป็นอารมณ์ แล้วแล่นเข้าสู่นิพพานด้วยการน้อมไปในพระนิพพาน ดังนั้น นิพพานจึงเป็นลักษณะของการว่างจากอัสสา อุปาทานขันธ กิเลส ดังมีกล่าวไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทา

มรรคว่า “ผู้ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ย่อมสิ้นไป และความเป็นไปแห่งมโนอื่นก็ไม่เกิดขึ้น นี่ชื่อว่าความว่างขั้นสูงสุดของความว่างทั้งปวง คือ การที่บุคคลผู้มีสัมปชัญญะทำความเป็นไปแห่งกิเลสให้สิ้นไป” [Kh. (Thai) 31 / 25 / 535] ดังนั้นจึงเชื่อว่า นิพพานเป็นอนัตตา เพราะการจะบรรลุนิพพานได้ต้องผ่านการละหรือสลесคืนแห่งความยึดมั่นถือมั่นให้ได้ไปก่อนแล้ว เมื่อไม่มีความยึดมั่นถือมั่นแล้วจะมีอัตตาได้อย่างไร

สรุป

ที่สุดแล้วกล่าวได้ว่า หากจะเปรียบหนังสือ “ความเป็นอนัตตาของนิพพาน” ว่าเป็นเสมือนยา ก็คงเป็นยาขมที่มีสรรพคุณสูง ถึงแม้ว่าจะอ่านยากสักหน่อย แต่สำหรับพุทธศาสนิกชนผู้ใฝ่รู้แล้วสมควรที่จะต้องชวนขวายหามาอ่านเพื่อทำความเข้าใจกับเป้าหมายสำคัญนี้

References

- Bhikkhu P.A. Payutto. (2017). *Buddhadhamma: The Laws of Nature and their Benefits to Life*. Bangkok: Sahadhammika.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya. (1996). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย* [Tripitaka in Thai of Mahachulalongkornrajavidyalaya edition]. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya printing house.
- Mahamakutrajavidyalaya. (1994). *พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย* [Tripitaka and translation commentary in Thai of Mahamakutrajavidyalaya edition]. Bangkok: Mahamakutrajavidyalaya printing house.
- Ngamchitcharoen, Watchara. (2022). *ความเป็นอนัตตาของนิพพาน*. [The soullessness of nirvana]. Bangkok: Siamparitut Publishing CO., LTD.
- Phra Buddha Gosa Thera (Wrote). (2013). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค* [The Visuddhimagga Scripture]. Bangkok: Mahamakutrajavidyalaya printing house.
- Phra Buddhachan (At Asapathera) (translate and edit). (11th ed.)). Bangkok: Thanapress Company Limited.
- Puangsomjit, T. (2020). *An Analytical Study of the Meanings of Meritorious Action in Theravada Buddhism*. (Doctor's Thesis, Mahachulalongkornrajavidyalaya University).